

Co je theologie? [1950]

Referát ve Vinohradském sdružení 19. 9. 1950

Úvod

Pro mne thema nesnadnější než pro kohokoli jiného. Ovšem nelze čekat, že budu jen opakovat nějaké cizí these. A co mohu říci svého? Přistihl jsem se, že nevím, co je theologie. Nezbyvá než vylíčit alespoň, jak já ji vidím. Ale tu přichází druhá těžkost. Nejsem theolog; je možno vylíčit theologii jaksi zvenčí, nezaujatě? Není mé pojetí theologie dáno už tím, že jsem filosof? Nevybrali jste si, zdá se, referenta nejhodnějšího.

Je theologie „vědou o Bohu“?

Kdyby tomu tak bylo, stal by se Bůh předmětem, objektem theologického zkoumání. Je to zásadně možné? Je třeba rozeznávat dvojí smysl slov „předmět vědy“: jednou jde o bezprostřední předmět zkoumání, jindy opět o konečný cíl a účel zkoumání. Bůh však nemůže být předmětem theologie ani v jednom smyslu, neboť theolog ani nemá bezprostředního přístupu k Bohu, ani nemůže být cílem jeho práce dobrat se nějak k Bohu. Bůh se nemůže stát předmětem lidského zkoumání vůbec, a tedy ani theologického. Nejde o to, k Bohu se dopracovat, nýbrž ho poslouchat. To znamená poslouchat těch rozkazů, které on sám člověku zjevuje.

Je tedy theologie vědou o zjevení?

Zjevení se děje tam, kde mluví Bůh a nikde jinde. Nelze předepsat ani čas ani místo zjevení, neboť Pán Bůh mluví ke komu chce a kdy se mu zlíbí. (Důležitý pojem kontingence zjevení.) (Viz: Jan 3,8.) Adresátem ovšem může být theolog, ale není jím vždy. To znamená, že theologie nemá zajištěného, methodického přístupu k zjevení přímo, nýbrž že je odkázána na svědectví těch lidí, k nimž Bůh promluvil. Zjevení však vůbec nemůže být předmětem theologie jako událost, jako čin Boží, nýbrž předmětem jejím může být nanejvýš jeho obsah. (Tak Brunner např. říká, že theologie je „die Wissenschaft von dem was Gott geredet hat“.) Problém theologie a zjevení je z nejpodstatnějších a zde se právě otvírá; necháme si jej však prozatím na paměti a vrátíme se k němu ještě někdy jindy. Nyní si zatím ještě připomeneme, že právě kontingence zjevení působí, že theologie nemůže prostě prohlásit zjevení za svůj základ, nýbrž že musí pojem zjevení upřesnit a svůj základ konkrétněji ohraničit. V této věci se liší např. katolická církev od protestantských; není pochyby o tom, že Bůh „mluvíval častokrát a rozličnými způsoby“ k lidem, které si vybral (Žid.1,1), ale protestantská theologie soustřeďuje svou pozornost na Písmo jako jediný zdroj autentických svědectví o zjeveních Božích.

Theologie a biblické poselství

(My se omezíme na theologii protestantskou, která vychází z Písma.) V bibli ovšem není všechno stejně základní a stejně důležité. A hlavně není v bibli žádný systém, ani theologický systém. Proto theologická práce nespočívá v tom, že by byly ustavičně jenom opakovány biblické pasáže; theologie usiluje postihnout samu podstatu, samo jádro biblické zvěsti. A to přirozeně nejde jinak, než že se odváží rozlišit mezi partii podstatnými a nepodstatnými, a za druhé že se pokusí najít souvislosti mezi jednotlivými základními thesami Staré i Nové

Smlouvy, které by umožnily určité seřazení těchto thesí i jejich seskupení do jakéhosi systému (ovšem jen provisorního a oprav neustále potřebného).

Theologie a církvev

Je ovšem třeba se ptát, podle čeho může theologie rozhodovat o podstatnosti resp. nepodstatnosti konkrétních biblických partií. Tu kromě nevyhnutelné a neustálé kontroly Písmem v celé jeho souvislosti je třeba na prvním místě jmenovati respektování toho, jak církvev v jednotlivých dobách rozuměla Písmu a co zdůrazňovala, co označovala za okrajové a před kterými nedorozuměními a bludy varovala. Proto theologie nutně respektuje i dogmata, která jsou výsledkem úporného boje církvev o čistotu evangelia. Dogmata ani církevní učení ovšem nejsou a nemohou být theologii nejvyšším kritériem, nejvyšší normou; theologie jich však nesmí nedbat, nýbrž musí je ustavičně promýšlet a musí se na nich ustavičně orientovat. Ale musí být v neustálém kontaktu s církví nejen v její minulosti, nýbrž i v její přítomnosti. To znamená, že theolog může úspěšně pracovat jen v zapojenosti do života církvev.

Theologie a víra

Na stejné rovině jako these, že základem a předmětem theologie jest zjevení, je jiná these, že tímto základem i předmětem je víra. Theologie totiž legitimně usiluje také o postižení nejhlubších zdrojů a základních principů křesťanské víry. Theologie ztroskotá ve svém úsilí o postižení samotného jádra biblické zvěsti, jestliže její pohled a zkoumání nebude pohledem a zkoumáním víry. Jinými slovy: Božího zjevení se může člověk chopit jedině věrou; není jiné odpovědi na zjevení než víra. A Brunner říká i opačně: není jiné víry než víry ve zjevení, ve zjevenou pravdu. Prostě víra a zjevení patří nerozlučně k sobě.

To byly ve vsí stručnosti nejhlavnější these, které jsem s jakž takž dobrým svědomím mohl uvést s hlediska theologického. Nyní ovšem přede mnou stojí úkol nejdůležitější, totiž úkol, ukázat na theologii s hlediska filosofa, a to s hlediska věřícího filosofa.

Theologie a filosofie

Theologie i filosofie (budu stále hovořit nikoli o filosofii obecně, nýbrž o křesťanské filosofii v tom smyslu, jak jsem o ní mluvil loni na podzim - 20.října 1949 - tady ve Sdružení) jsou myšlenkovým úsilím, jež si v obou případech dělá nárok na postižení pravé povahy situace, v níž je svět a člověk. Theologie (protestantská) vychází, jak už jsem řekl, z biblického svědectví o Božích zjeveních, aby odtud vyhledala a ukázala samotné principy myšlení i života víry. Zároveň vychází i od živé víry, aby odtud postihla samy kořeny biblického poselství, jež pramení ve zjevení. Odtud pak vrhá světlo zpět nejen na celou bibli i na samu víru, nýbrž na všechn svět i na člověka. Tento výklad světa a člověka, tato theologická interpretace samou podstatou svých method spočívá nikoli v rozvíjení a aplikaci, nýbrž spíše v očišťování a destilaci (sit venia verbo) biblických resp. dogmatických thesí. Aby bylo této mé thesi dobře rozumět, provedu srovnání s filosofii.

Také filosofie usiluje o interpretaci veškeré skutečnosti. Zatím však, co theologie tak činí tím a jen tím, že interpretuje - v posledu - zjevení, a zatím co je přesvědčena, že všechno podstatné a rozhodující, všechna pravda o světě a o člověku je obsažena a zahrnuta pouze a výhradně ve zjevení a pracuje tudíž na tom, aby veškerá lidská činnost, počítajíc v to i činnost theoretickou a tedy také

filosofii, byla ukázána jako zbytečná a marná, ano pro víru, která jediná je schopna prohlédnout, aby viděla tajemství Boží, přímo škodlivá a překážející; tedy naproti tomu filosofie chce poznat skutečnost, tj. svět, člověka a také sebe, po svém, tj. svým vlastním způsobem, na vlastní risiko, na vlastní oči. Filosof sám studuje skutečnost; nechce opakovat cizí these o skutečnosti, byť to byly these založené na zjevení.

Znamená to však, že filosofie ignoruje zjevení? Nikterak neznámá; i filosofie (jakožto filosofie) může být služebnicí zjevení, a křesťanská filosofie je služebnicí zjevení (aniž by přestala být filosofii). Vždyť filosofie koná svou práci vždy ve jménu absolutní, nejvyšší pravdy – a filosofie křesťanská také ví, že tato pravda není s tohoto světa, nýbrž že je nad světem, nad člověkem i nad samou filosofií (i theologií ovšem). Filosofie však stojí ve službách pravdy a zjevení jinde a jinak než theologie.

Veškeré filosofické metody spočívají ve svých základech na dvojitým úsilí či lépe na dvou stránkách jednoho a téhož filosofického úsilí o interpretaci reality: filosofie interpretuje realitu (konkrétní, jednotlivou věc, proces, událost) jednak v perspektivě celku a jednak (zároveň) v perspektivě svých vlastních, filosofických posic, filosofických principů.

Filosofické principy, základní pojmy a kategorie si tvoří člověk v duchu na zkoušku (ovšem ne libovolně, nýbrž vždy pod tlakem reality), zda unesou stavbu lidského vědění, a filosof je kdykoli hotov je opustiti a vytvořiti si nové, pakliže se zdají nosnějšími. Není žádných apriorních, nevyměnitelných kategorií ani nazíracích forem (jak se domníval např. Kant); naopak všechny jsou pouhým lidským výtvořem, uzpůsobeným k tomu, aby člověk mohl hovořiti o věcech. Proto jdou do prázdna veškeré pokusy, jimiž má být prokázána omezenost, ohraničenost možností lidského rozumu, a tím i filosofického zkoumání. Jsou-li některé filosofické pojmy nevhodné, neadekvátní danému předmětu, pak je filosofii ustavičně otevřena možnost, vytvořiti si pojmy jiné, adekvátnější. Proto si může filosofie vytvořiti i takové pojmy a takové myšlenkové struktury, které odpovídají obsahu a pravdám zjevení.

Vlastní problém, a těžký problém, se otvírá teprve při dalším kroku. Filosofie totiž usiluje ty pravdy, které jakožto pravdy zjevení jsou základem i předmětem theologie, uvést nějak do inteligibilní, srozumitelné souvislosti se vším tím, co dosud ví o světě a o člověku. Jinými slovy: filosofie konfrontuje obsah zjevení jednak se skutečností (realitou), jednak se svými posicemi a principy. To ovšem neznámá, že by filosofie chtěla zjevení zahrnout do tohoto světa, ani že by chtěla za všech okolností vystačit se svými posicemi. Už jsem řekl, že filosofie je ochotna kdykoli strhnout celou svou stavbu až do základů a začít stavět znovu; konfrontace jejích posic s obsahem zjevení je jednou z nejvážnějších zatěžkávacích zkoušek jejích nosnosti, neboť se v tu chvíli má prokázat, dovedou-li se otevřít i samotné nejvyšší realitě, samotnému zjevení. Přece však se pokouší filosofie udělat něco, co theologie zásadně odmítá. Pokouší se totiž najít a stanovit souvislost mezi zjevením a tímto světem. Filosofie neruší nikterak absolutnosti, nepodmíněnosti (kontingence) zjevení. Předpokládá však, že přes veškerou kontingenci má zjevení svůj smysl a své důsledky pro skutečnost, pro tento svět. A filosofie usiluje interpretovat právě tuto, byť jednostrannou souvislost zjevení se světem na základě důkladného pochopení jak skutečnosti samy, tak i důsledků a stop, které zjevení jako slovo a čin Boží ve skutečnosti

zanechává. Pokouší se tedy filosofie o takové pojetí světa a skutečnosti, které není slepé ke stopám Božích činů v dějinách.

Jde-li tedy filosofii o interpretaci reality s perspektivy daného celku, pak celkem je pro ni historie Božích činů; a tak celý svět ve své existenci je vykládán v rámci dějin růstu a stavby království Božího. Takovým způsobem tedy filosofie respektuje skutečnost, že království Boží není z tohoto světa.

Naproti tomu theologie drží své na zjevení založené these v distanci proti světu, konkrétně proti thesím vědeckým a filosofickým. Víru staví proti poznání, a poznání považuje za překážku víry. Aby se vůbec mohla vyjadřovat, musí používat profánních termínů (i když u Pavla najdeme úsilí – spíše ovšem zbožné přání – užívat dokonce docela zvláštních slov, ne kterým učí lidská moudrost, ale jimž vyučuje Duch svatý; 1. Kor. 2,13); theologie se však zásadně snaží vytrhnout tyto termíny a pojmy z jejich profánní souvislosti a přetrhat pokud možno veškeré jejich souvislosti s původním kontextem. Tím ovšem spěje theologie sama v sobě nezadržitelně k uzavřenému okruhu theologických pojmů a thesů (resp. biblických pojmů a thesů), který je stále více distancován od veškerých profánních kontextů, a stává se tak zajatcem vlastního theologického resp. biblického světa.

Na druhé straně filosofie – i křesťanská filosofie – je v ustavičném nebezpečí, že se přes všechnu svou dobrou třebas vůli utopí v tomto světě a že si – třebas i nevědomky – uzavře cestu k pochopení a třeba už i jenom rozeznání stop Božího zjevení. Proti tomuto nebezpečí filosofie může být spolehlivou stráží jedině theologie. Naopak zase filosofie koná theologii mimořádné služby tím, že vnáší život a pohyb do jejích setrvačných tendencí.

A tak mohu-li ve vší stručnosti uzavřít: theologie se neobejde bez filosofie právě tak, jako se křesťanská filosofie neobejde bez theologie. Kdybych měl nějak názorněji vykreslit poměr obou, použil bych přirovnání, v němž by se filosofie podobala bojovníku za Boží práva na tomto světě a theologie strážci čistoty a ryzosti radostné zvěsti Božího zjevení, ve vší skromnosti ovšem a u vědomí, že by filosofie prohrála svůj zápas, kdyby nebojovala pod vedením Božím, a že by theologie neochránila oheň, který jí byl svěřen do opatrování, kdyby hlavním strážným nebyl sám Hospodin.

Napsáno 19. září 1950